

WIBO FÄRG AB

TRADITION FÖR FRAMTIDEN

Linnet och linoljefärgens historia i korthet

Att måla och dekorera sina hus och boningar med färg eller motiv har följt och fascinerat människan sedan urminnes tider.

Bild på grottmålning

De äldsta exempel man funnit på detta ligger 15.000 - 20.000 år tillbaka i tiden i form av svåråtkomliga grottmålningar som förmodligen haft någon form av "religiös" betydelse, antingen som en "moder natur" dyrkan eller för att underlätta jakten. Om detta kan vi dock enbart spekulera.

Den färgskala man använde gick i bruna, röda och gula toner och färgerna bestod ofta av djurfett blandat med jordpigment. Dvs kulörta pigment sammanhållna av ett bindemedel.

Linodling

Detta sätt att fästa/ändra kulör på ett underlag har inte ändrat sig särskilt mycket genom årtusendena, även om materialen som används idag är annorlunda. Detta innebär att "färg" är en av mänsklighetens äldsta uppfinningar.

Linolja har i dessa sammanhang gamla anor eftersom linet är en mycket gammal kulturväxt.

De första bevisen på att linfröet använts till föda finner man i lämningar runt medelhavet som är över 9 000 år gamla och bruket att framställa kläder och textilier av linfiber kan dateras 6 000 år tillbaka i tiden i samma område.

Till Norden vandrade linet in från sydeuropa under bronsåldern (1500-500 f.Kr.).

Avbildningar av linfält har hittats i över 4 000 år gamla egyptiska gravar, vilket torde bevisa vilken status man ansåg att linet hade som odlingsgröda.

Även om man kan bevisa att egyptierna tidigt kände till linoljans egenskaper som bindemedel, tycks den inte ha varit speciellt använd som sådan, kanske beroende på att linoljan inte fungerade så bra ihop med de mineraliska underlag man generellt använde för dekorationsmålning.

Det egentliga genombrottet för linolja som bindemedel kom under renässansen på 1400-talet när de nederländska bröderna van Eyck gick ifrån den tidigare använda temperatekniken och utvecklade en bland Känd målning temperamålning.

Oljefärgsteknikens djup och lyskraft passade bättre till det tredimensionella måleri som man just upptäckt och slog snabbt igenom i Europa. Mästare som Leonardo da Vinci, Michelangelo och Rafael förfinade tekniken.

Här i Norden finns väldigt lite bevarat från tiden före Kristendomen, men man kan med fog anta att handelskontakterna med framförallt österlandet, som var vitt utbredda redan på 600 - 700-talet, påverkade och inspirerade dåtidens människor.

1000-tals kyrka

I och med kristendomens genomslag på 1.000-talet vandrade munkar och präster från Europa upp för att kristna hedningarna i Norden och tog då samtidigt med sig dåtidens dekorationsidéer från Sydeuropa.

I de tidigaste bevarade kyrkorna från 1100-talet finns en tydlig påverkan både från t.ex. Tyskland, Frankrike och Ryssland.

I Sverige användes tidigt tjära som träskyddsmedel utvändigt för att t.ex. skydda timmerknutarna och vindskivorna - ibland med tillsatts av rödfärgspigment eller kimrök.

Rödfärgsmålat hus

Under 1600-talet blev det vanligt att man rödfärgade kyrkor och finare herrgårdar för att markera välstånd och klasskillnad.

I slutet av samma århundrade beslutades det från centralt håll att alla hus i städerna skulle rödfärgas. Oftast målades då enbart gatufasaden medan gårdssidan förblev obehandlad.

Även om linoljefärg använts tidigt för dekorationsmåleri och för att skydda slitytor inomhus, var det inte förrän i mitten/slutet av 1700-talet som den slog igenom som utomhusfärg.

Återigen var det de välbesuttna som ville skilja ut sig från mängden. Man lät sig inspireras av de ljusa kalkade eller putsade stenhusen i sydeuropa vars färgskala lätt kunde tas fram i linoljefärg.

Detta i kombination med att byggnadsstilen ändrades och man började panela sina hus för att få slätare ytor, gjorde att linoljefärgsmålning tog över som vanligaste färgbehandling.

I början av 1800-talet hade linoljefärgen i princip helt tagit över i stadsbebyggelse medan rödfärgning förblev vanligt förekommande på landsbygden. Men även där började linoljefärgen användas utomhus till snickerier såsom fönster, dörrar, vindskivor etc.

Det invändiga dekorationsmåleriet utvecklades också starkt under denna tid och dekorationsmålarna blev i princip en egen yrkeskår med långt drivna kunskaper i perspektivmålning, "Trompe l'oeil", träådring, marmorering etc.

Ådring/marmorering

Denna konstform nådde sin höjdpunkt under slutet av 1800-talet, och det berättas att den kände och mycket skicklige engelske ådraren/marmoreren Thomas Kershaw under en utställning i Paris på 1880-talet blev mer eller mindre utslängd och anklagad för att fuska genom att ställa ut "äkta" marmor och träslag när han förevisade sitt måleri!

Linoljefärg (jämte Falu rödfärg) var det helt dominerande målningssystemet ända fram till början av 1950-talet då alkydoljefärgen snabbt slog igenom i målarleden.

Alkyden är en syntetiskt framställd produkt som man får genom att upphetta t.ex. glycerin och ftalsyra vilket ger en hård, glasartad harts.

Den förste som lyckades framställa en sådan var den svenske kemisten Berzelius vilket han redovisar i en avhandling från 1847.

Bild på Kienle

Någon praktisk användning vid färgtillverkning fick dock inte denna upptäckt förrän den amerikanske forskaren Kienle i slutet av 1920-talet kom på att koka med fettsyror från torkande oljor som t.ex. linolja, sojaolja, tallolja etc. vilket gjorde den lämplig som tillsatts i lackfärger.

60-tals hus

Genombrottet för denna färgtyp kom efter andra världskriget när man genom modifiering kunde använda den som bindemedel i utomhusfärger. Alkydfärgen gav en jämnare, hårdare yta utan insugningsfläckar än linoljefärgen, men framförallt torkade den betydligt fortare vilket snabbt gjorde den populär.

Den högt uppdrivna byggtakten under millionprogramet på 60-talet främjade snabbtorkande färger. För att bli riktigt snabbtorkande användes lättflyktiga lösningsmedel som t.ex. Xylén som spädningsmedel, vilket fortfarande än idag är

vanligt förekommande framförallt i slipgrunder vid t.ex. industriell fönstermålning.

Dålig kunskap och information om lösningsmedlens hälsorisker gjorde att man inte vare sig vädrade eller på annat sätt skyddade sig från dess påverkan.

Målarna som fram till 50-talet tillhört en yrkeskategori med förhållandevis få "yrkesskador", drabbades hårt av det ohämmade användandet av aromatiska lösningsmedel och många blev skadade för livet.

En ökad insikt och kunskap om lösningsmedlens skadeverkningar, samtidigt med en övergång till vattenbaserade färgtyper gjorde att man från fackligt håll började slåss för en "lösningsmedelsfri" arbetsmiljö.

År 1987 träffades ett avtal mellan berörda parter där man kom överens om att inga anställda målare skulle behöva acceptera att arbeta yrkesmässigt med lösningsmedel vid invändiga måleriarbeten.

RAÄ (Riksantikvarieämbetet) krävde dock att ett undantag gjordes för invändiga målningsarbeten på K-märkta hus, vilket man fick igenom - under förutsättning att arbetet kunde utföras på ett så betryggande sätt som möjligt för målarna.

Vid denna tidpunkt hade man inte haft tillgång till ren, lösningsmedelsfri linoljefärg sedan början på 50-talet, och all oljefärg som salufördes på marknaden var spädd med lacknafta vilket fick till följd att lösningsmedelsburen färg och oljefärg blev synonymt.

År 1989 släppte en Chalmersforskare en avhandling¹ där han hade lyckats bevisa sambandet mellan vattenburen latexfärg och de under 80-talet mer och mer frekventa rötskadorna på utvändiga träpaneler.

"Plast"-färgsskandalen var ett faktum.

De färgfabrikanter som tillverkade latexfärger hade under slutet på 70-talet och under hela 80-talet ohämmat marknadsfört latexfärgen som "en-gång-tjock-färgen", d.v.s. enligt reklamen behövde man inte grunda träet före målning

¹ "Rötskador i klimatiskt utsatt miljö", S. Hjort, Chalmersrapport XXXX, 1991

eftersom latexfärgen hade tillsatts olja och man kunde då genom en tjock strykning utföra både grundning och färdigstrykning på en gång!

Det här fungerade naturligtvis inte (vilket rötskadad panel för 100-tals miljoner vittnar om), men under den extremt expansiva byggperioden på framförallt 80-talet var detta argument som föll både målare och byggare i smaken.

För övrigt var det ju ingen som byggde för att äga, utan alla byggde för att sälja och tjäna snabba pengar på galopperande prisökningar, så frågan om framtida underhållskostnader stod inte på dagordningen.

Fabriksmålning av virke

Fördelen var att det i konsumentled drogs igång en offentlig debatt som resulterade i en önskan att de flesta fasader skulle grunderas med oljebaserade grunder före målning. Tack vare detta träffades en principöverenskommelse inom branschen 1992² att de vattenbaserade grundfärgerna som alla använt vid fabriksgrundering inte längre skulle räknas som godkänd grundfärg, utan enbart klassas som "transportskydd". Allt virke skulle därför platsgrundas för att få ett acceptabelt skydd.

När detta skrivs åtta år senare har, förutom att döpa om de vattenburna "fabriksgrunderna" till "transportskydd", dock nästan ingenting hänt vad gäller platsgrundning med oljegrund. På de flesta träbyggnader påförs färdigfärgen direkt på "transportskyddet" utan något som helst bottenskydd.

Färdigfärgerna består fortfarande till största delen av vattenbaserade färger - dels för att de två stora i Sverige dominerande färgkonglomeraten³ satsat stora pengar i maskinell utrustning och utveckling av dessa färgtyper, men även för att kunskapen om vad som är vad hos den stora allmänheten är generellt mycket dålig.

Farfar

Den massmediala exponeringen och den inofficiella debatt som drogs igång, kanske i kombination med en kraftig lågkonjunktur där de som fortfarande hade möjlighet att investera i hus eller underhåll av desamma ville vara säkra på att få något hållbart, gjorde att man började blicka tillbaka mot det som man ansåg

² SP 1993

³ Enligt branschstatistik 2000 - Aczo Nobel 4,5 miljarder, Tikkurila 2 miljarder.

hade fungerat bra - "När farfar målade använde han linoljefärg och han hade aldrig problem vare sig med röta eller mögelangrepp!".

Under större delen av byggkrisen på 1990-talet dominerade tre väldigt starka trender - gammaldags, hantverk och miljö.

Ren linoljefärg som åter hade börjat tillverkas av flera mindre, specialiserade fabrikanter fick en renässans både i konsumentled och bland arkitekter och större beställare. Däremot mötte detta ett stort motstånd bland målarna eftersom man inte längre behärskade tekniken i linoljefärgsmålari och bland byggföretagen eftersom man i det ekonomiskt pressade läget inte kunde/ville betala det som målerierna krävde för att arbeta med linoljefärg.

Trots att linoljefärgens återkomst motarbetats av både målarfacket och de större färgtillverkarna kan man idag se att den har återetablerat sig som ett alternativ till modernare oljefärgsvarianter.

Linoljefärg är ju tillsammans med Falu rödfärg förankrat i folksjälen som ursvenskt, och att linoljefärg uppfattas som mycket positivt i de breda folklagren kan man bl.a. se på att de moderna oljefärger som såldes fram till mitten på 90-talet marknadsfördes som alkydförstärkta, medan reklammakarna idag nästan uteslutande säljer samma oljefärger med argumentet att dom är linoljeförstärkta!

När detta nedtecknas har man sedan ett par år börjat lansera vattenburna oljefärger där man bytt ut lacknafta som lösningsmedel och ersatt det med vatten. Man vill på det sättet utnyttja den säljfördel det innebär att kunna säga att man tagit bort den miljöbelastande lacknaftan och ersatt den med vatten. Men även om en sådan färg blir många gånger miljövänligare att använda än de gamla lacknaftaspädda alkydoljefärgerna, återstår det att se om de verkligen ger ett acceptabelt skydd och livslängd åt det behandlade virket. Det är nämligen svårt att få oljan i grundfärgen att penetrera in i träet om man emulgerar den i vatten – framförallt hartsrik alkydolja.

Vad som talar mot att man lyckats är det faktum att man enbart genom att läsa det finstilta i reklamen kan få reda på om oljan är spädd med aromatiska lösningsmedel eller emulgerad i vatten. Hade man lyckats ta fram en produkt som fungerar hade man förmodligen trumpetat ut det i fetstil!

En god regel när man köper färg är att vara kritisk till färgtyper som bara funnits på marknaden några år – även om de fungerar vid första målningsförsöket på nytt virke – hur är ommålningsmöjligheterna efter 10-15 år? Vilka möjligheter finns att ta bort färgen och ersätta med annan om något går fel?

Eftersom målningen ofta både kostar mer och tar längre tid än beräknat – använd beprövade material och tänk på att man precis som i alla andra sammanhang får vad man betalar för (i bästa fall).